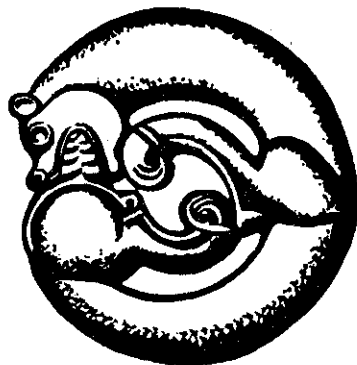

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

ПОСЕЛЕННЯ ЖУРИ І ЙОГО МІСЦЕ СЕРЕД ПАМ'ЯТОК РОЗВИНУТОГО ЕТАПУ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЕДЬНОГО ПОДНІСТРОВ'Я*

С. М. Рижов, В. О. Шумова

У запропонованому дослідженні на підставі ретельного аналізу керамічного комплексу висвітлюються проблеми генезису та локалізації пам'яток трипільської культури Пруто-Дністровського регіону.

Свого часу С. М. Бібіков опублікував попередні дані невеликих за обсягом розкопок поблизу с. Жури¹. З 70-х років завдяки планомірним розкопкам в Україні, Молдові та Румунії значно розширилась джерелознавча база пам'яток етапу VI, удосконалилась методика польових досліджень, з'явилися нові підходи до розгляду проблем походження та розвитку трипільської культури середнього етапу (Кукутень А).

Незначні за обсягом розкопки, під час яких частково досліджено залишки з п'ятьох жител, дали надзвичайно цікаві знахідки, серед яких вирізняються керамічні матеріали.

Кераміку поселення можна поділити на дві категорії — «кухонну» та «столову» (терміни, що відбивають, швидше, не функціональні, а технологічні та морфологічні ознаки).

Кухонний посуд становить 30% усього керамічного комплексу і розділяється на дві групи, що різняться своїми техніко-технологічними традиціями, формою посудин, орнаментациєю, та загалом походженням. До першої групи (84% кухонної кераміки) віднесено посуд, що продовжує традиції гончарства раннього Трипілья. Це здебільшого посудини великих розмірів, товстостінні, у гончарній масі яких спостерігається значна домішка шамоту, жорстви, рідше піску та зовсім рідко вапняку. Поверхня посудин або шерехата, або має пальцеве загладження по шару густо намащеного обличкування. За формою розрізняється кілька типів. Незначною кількістю представлені миски двох підтипів. До першого віднесено миски зрізано-конічної форми, які бувають низькими із широким денцем (перший варіант) та високими (другий варіант). Ці миски мають прямі стінки та округлий край вінець (рис. 1, 1). Другий підтип складають напівсферичні миски з відносно широким дном, опуклими стінками та вертикальними вінцями. Посудини обох підтипів, здебільшого під вінцями та трохи вище дна, мають три-чотири ручки-вушка, сплюснені наліпи, наліпи дзьобоподібної та конічної форм (нижній ряд), що розташовувались у шаховому порядку. Прикрашались миски горизонтальними насічками або рядом вдавлень по вінцях (рис. 1, 3).

Наступний тип кухонної кераміки — макітроподібні посудини. Вони мають великі розміри, відносно вузьке дно, прямі стінки нижньої частини корпусу, високі, трохи опуклі плічка та вертикальний або нахилений до середини край ві-

© С. М. РИЖОВ, В. О. ШУМОВА, 1999

* Пропонована увазі читача стаття є результатом творчої співпраці авторів з С. М. Бібіковим.

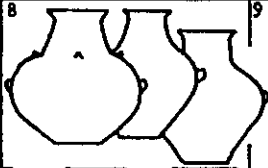

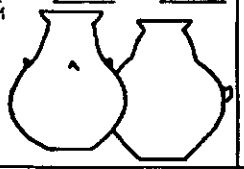

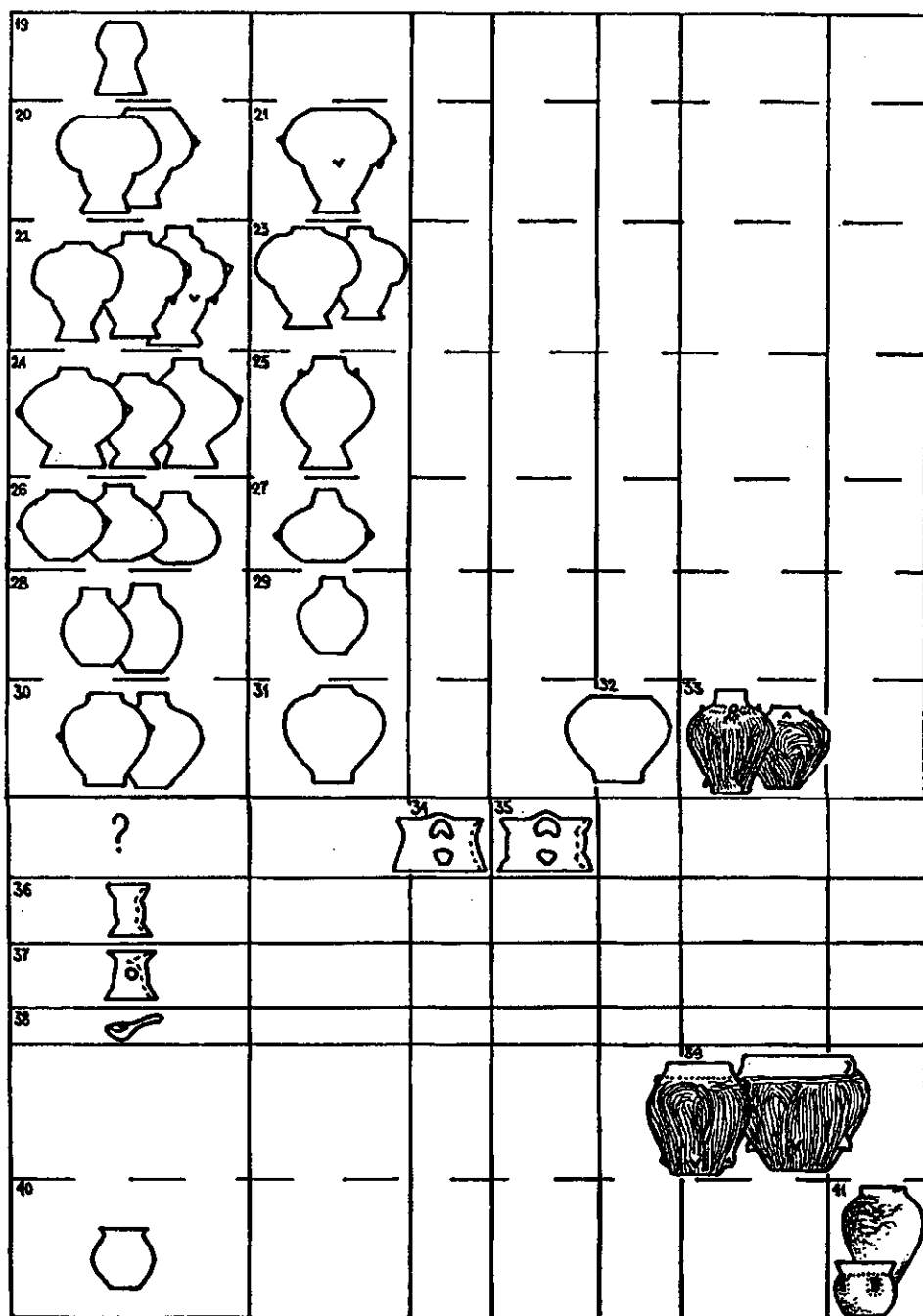
столовий посуд					кухонний посуд	
розписний орнам.	заглиблений орнам.		канелюри		шамот, шерехаті	мушля, розчоси
моно-бі, поліхромний	паста, фарб	розпис	фарб.	розпис		
					1	
2						
					3	
					4	
5						
6						
7						
8		9			10	
11						
12						
13		14				
		15				
16		17				

Рис. 1. Типологія кераміки трипільського поселення поблизу с. Жури.

нець. Під вінцями проходить ряд з 3—4 невеликих ручок-вушок, а трохи вище дна розташовані дзьобоподібні наліпи. Зовнішня поверхня посудини майже повністю вкрита слідами вертикальних пальцевих згладжувань. Більш складна орнаментация спостерігається на одній посудині, де під ручками верхнього ряду зроблено наліпи у вигляді пташиної лапи, а нижче вінець горизонтально проходять ряд вдавлень та три ряди канелюр. Такі ж горизонтальні канелюри розміщені на рівні нижнього ряду ручок і утворюють орнаментальний фриз, розчленований на метопи, що заповнені вертикальним прямим або хвилеподібним пальцевим загладженням (рис. 1, 4).

Продовження рис. 1.

Виділяється ще один тип — сфероконічні посудини із зрізано-конічною нижньою частиною корпусу, високими опуклими плічками та увігнуто-циліндричною вузькою горловиною. Під горловиною симетрично розташовані круглі сплюснені наліпи, а вище денця — конічні ручки-наліпи. На рівні верхніх наліпів горизонтально проходить ряд вертикальних вдавлень. Нижня частина корпусу вкрита пальцевим згладженням (рис. 1, 10).

Інший тип — грушоподібні посудини з високими, широкими, опуклими плічками, вузькою горловиною та високими вертикальними (перший варіант) або низькими, нахиленими до середини (другий варіант) вінцями. Найчастіше посу-

дини мали невеличкі конічні наліпи під горловиною. Трапляються також ручки у два ряди. Орнаментувались посудини під горловиною двома паралельними горизонтальними рядами навскісних насічок у вигляді «ялинок». Короткі вертикальні стрічки «ялинок» наносилися й під ручками. Зовнішня поверхня посудин або недбало загладжувалась, або була вкрита пальцевими розводами (рис. 1, 33).

Серед кухонної кераміки кількісно переважає тип горщиків, що за формою поділяються на два підтипи. До першого віднесено великі за розмірами посудини, що мають широке дно, відносно вузьку горловину і високі, нахилені до середини вінця, та посудини із широкою горловиною, ледь наміченою шийкою і невисокими, майже вертикальними вінцями. Для горщиків характерні два ряди ручок, розміщених у шаховому порядку. Зовнішня поверхня посудин вкрита пальцевим загладженням, а під вінцями вони прикрашались рядом округлих вдавлень. В одному випадку пальцеві смуги у вигляді фестонів розміщені під ручками верхнього ряду (рис. 1, 39). Другий підтип горщиків становлять відносно невеликі посудини з вузькими опуклими плічками, чітко визначеною шийкою та невисокими вінцями. Такі горщики не мають ручок, позбавлені орнаментациї, а їх зовнішня поверхня недбало загладжена.

Другу групу кухонної кераміки складають посудини, що вироблялись із глини з високим вмістом сполук заліза. Гончарне тісто рівномірно вимішане, з домішкою дрібного піску та подрібненої мушлі. Посудини тонкостінні, переважно невеликого розміру. Вони нечисленні (16% кухонної кераміки) й представлені здебільшого фрагментарно. Зовнішня поверхня або добре загладжена, або вкрита розчосами. Випал низькотемпературний, більш-менш рівномірний, здійснювався переважно у редуційній атмосфері. Походження цієї кухонної кераміки дослідники пов'язують із впливом на трипільське середовище чужорідних степових елементів або навіть їх проникнення². За формою розрізняється один тип — горщики. Їх віднесено до другого підтипу, що поділяється на два варіанти. Перший складають високі посудини із зрізано-конічною нижньою частиною корпусу, високими та широкими округлими плічками і високими, майже вертикальними вінцями. До другого варіанту належать невеликі, приземкуваті горщики з відносно вузькими округлими плічками, розміщеними на середині висоти тулуба та з широкою горловиною і плавно відігнутими вінцями (рис. 1, 11). Орнаментувались горщики тільки по плічках або у вигляді коротких стрічок із прокреслених тонких паралельних ліній, пунктирно обведених дрібними наколами або фестонами із прокреслених ліній, по контуру яких проходили ряди наколів.

Більшість серед керамічного комплексу складає посуд другої категорії — столовий (70%). За технікою нанесення орнаментациї та деякими менш значними технологічними та морфологічними ознаками столова кераміка поділяється на три чисельно нерівномірні групи. Першу становить посуд, прикрашений заглибленим орнаментом, другу — оздоблений канелюрами, а третю — розписна кераміка. Часто візерунки та канелюри доповнювались розписом або фарбуванням, що потребує поділу груп на підгрупи.

Посуд, оздоблений заглибленим орнаментом, становить близько 17% усієї кераміки поселення або 23% столової. Він вироблявся з гончарної маси, до складу якої входили рябі глини та породи глин з незначним вмістом сполук заліза. Як спіснювач додавався грубозернистий пісок, червоноглиняний шамот, рідше трапляються домішки тільки дрібного піску та подрібненого вапняку. Замість більш-менш однорідний, але грубий, нещільний. Посудини переважно товстостінні. Зовнішня поверхня ретельно загладжувалась, а в окремих випадках вкривалась обличкуванням із тонкоструктурної глини, що за складом відрізнялась від глиняного тіста-основи. Досить часто поверхня додатково фарбувалась у жовто-червоний колір. Випал порівняно високий і рівномірний, здійснювався в оксидційному режимі.

Є кілька різновидів заглибленого орнаменту. Найчастіше оздоблення мало вигляд щільних стрічок, що складались з 4—5 паралельних тонких та глибоких ліній. Іноді лінії компонувались у рідкі (2—3 лінії) широкі стрічки. Рідше трапляються стрічки (щільні або широкі), що складались з 3—4 широких тонких ліній. Посуд із заглибленим оздобленням за способом орнаментациї поділяється на сім підгруп. Першу складає орнамент тільки із заглиблених ліній, другу — візерунок, де борозни заповнені білою пастою, до третьої віднесено посудини, по-

верхня яких пофарбована у світло-червоний або майже брунатний колір, до четвертої — включено пофарбовані посудини, борозни орнаменту яких або заповнені білою пастою, або поверхня стрічки зафарбована у білий колір. П'ята, шоста та сьома підгрупи складають заглиблений орнамент з розписом. Так, п'ята підгрупа — це кераміка, де рельєфні виступи між борознами розписані червоною фарбою і повторюють основну заглиблену композицію. У шостій орнаментация нагадує спосіб оздоблення п'ятої, а різниця полягає в тому, що борозни заповнені білою пастою. Посудини сьомої підгрупи прикрашались біхромним розписом — рельєфні виступи між борозенками пофарбовані червоними смугами, самі борозни заповнені білою пастою, а поверхня між стрічками розписана у брунатний колір. Загалом посудини із заглибленим візерунком і розписом становлять 25% першої групи столового посуду. Здебільшого в орнаментации вживались меандрові та спрощено-лінійні композиції, рідше тангентні. Залежно від форми посудин заглиблений декор виконувався в один, два або три фризи.

Кераміка із заглибленою орнаментацией представлена незначною кількістю типів (форм) посуду. Знайдено цілий екземпляр сфероконічної посудини (гличик) першого підтипу, що має широке дно, кульоподібну нижню частину корпусу, низькі плічка, широку та низьку зрізано-конічну горловину та високі лійкоподібні вінця (рис. 1, 9). Орнамент закомпонований в один широкий фриз. Тангентна композиція складається з концентричних кіл і навскісних дуг, виконана одинарними лініями. Під вінцями — горизонтальні парні смуги неглибоких канелюр. Одна посудина має сполучення двох видів орнаментации — заглиблений візерунок і канелюри (рис. 1, 1).

Наступний тип — шоломоподібні покрішки, які поділяються на варіанти — високі, напівсферичні з опуклим верхом; високі з пласким верхом; низькі з пласким верхом; високі з верхньою конічною ручкою-виступом (рис. 1, 14, 15, 17). Візерунок робився стрічками з тонких глибоких ліній, які утворювали в плані хрестоподібні композиції. Головними елементами виступають овали, вертикальні стрічки, кути та напівдуги. Маємо спрощено-лінійну схему з окремих горизонтальних ліній або стрічок зигзагу (рис. 1, 4). Основні схеми доповнюються короткими рисками та рядами вдавлень. Нерідко в орнаменті вживались меандрові схеми. Трапляється така орнаментация: заглиблені лінії заповнені білою пастою, а зовнішня поверхня зафарбована у блідо-червоний колір або поряд з пастовим заповненням ліній, рельєф між ними зафарбований червоним, повторюючи основну меандрову схему, а простір між дугами розписаний (негатив) чорною фарбою (рис. 1, 7).

Найпоширенішим типом є грушоподібні посудини. Розрізняються кілька підтипів — високі, на біконічному піддоні, з високими опуклими плічками та нахиленими вінцями; на біконічному піддоні (стілки трохи опуклі) з широкими опуклими плічками та невисокою циліндричною або зрізано-конічною горловиною; на низькому конічному піддоні, з широкими плічками та високою циліндричною горловиною; округлотілі (приземкуваті та високі) з вузькою горловиною та високими вертикальними або трохи нахиленими до середини вінцями; зрізано-конічною нижньою частиною корпусу, широкими та високими плічками і низькою горловиною. Грушоподібні посудини часто мають на плічках ручки-вушка, а під плічками іноді — конічні наліпи (рис. 1, 21, 23, 25, 29, 31). Оздоблювались переважно у 2—3 орнаментальні фризи. Найчастіше у головній орнаментальній смузі (плічках) спостерігаємо меандрові схеми, виконані широкими, щільними стрічками з тонких та глибоких ліній. У спрощено-лінійних композиціях вживались розріджені стрічки з широких та тонких ліній, утворюючи зигзаги, трикутники, горизонтальні ряди, напівовали, навскісні стрічки, стилізовані букранії. Схеми доповнювались короткими дугами, фестонами, волутами, S-подібними дугами, вертикальними рисками, рядами вдавлень. Заглиблені лінії іноді заповнювались білою пастою або стрічки ліній фарбувались у червоний колір. Трапляється також суцільне фарбування поверхні посудини у блідо-червоний колір³ (рис. 2, 2, 3, 5).

Заглибленим орнаментом прикрашався ще один тип — біноклеподібні посудини. Окремі широкі та тонкі горизонтальні чи вертикальні лінії фарбувались у білий колір, тоді як простір між ними вкривався червоною фарбою (рис. 2, 6).

Другу групу столової кераміки репрезентують посудини, прикрашені кане-

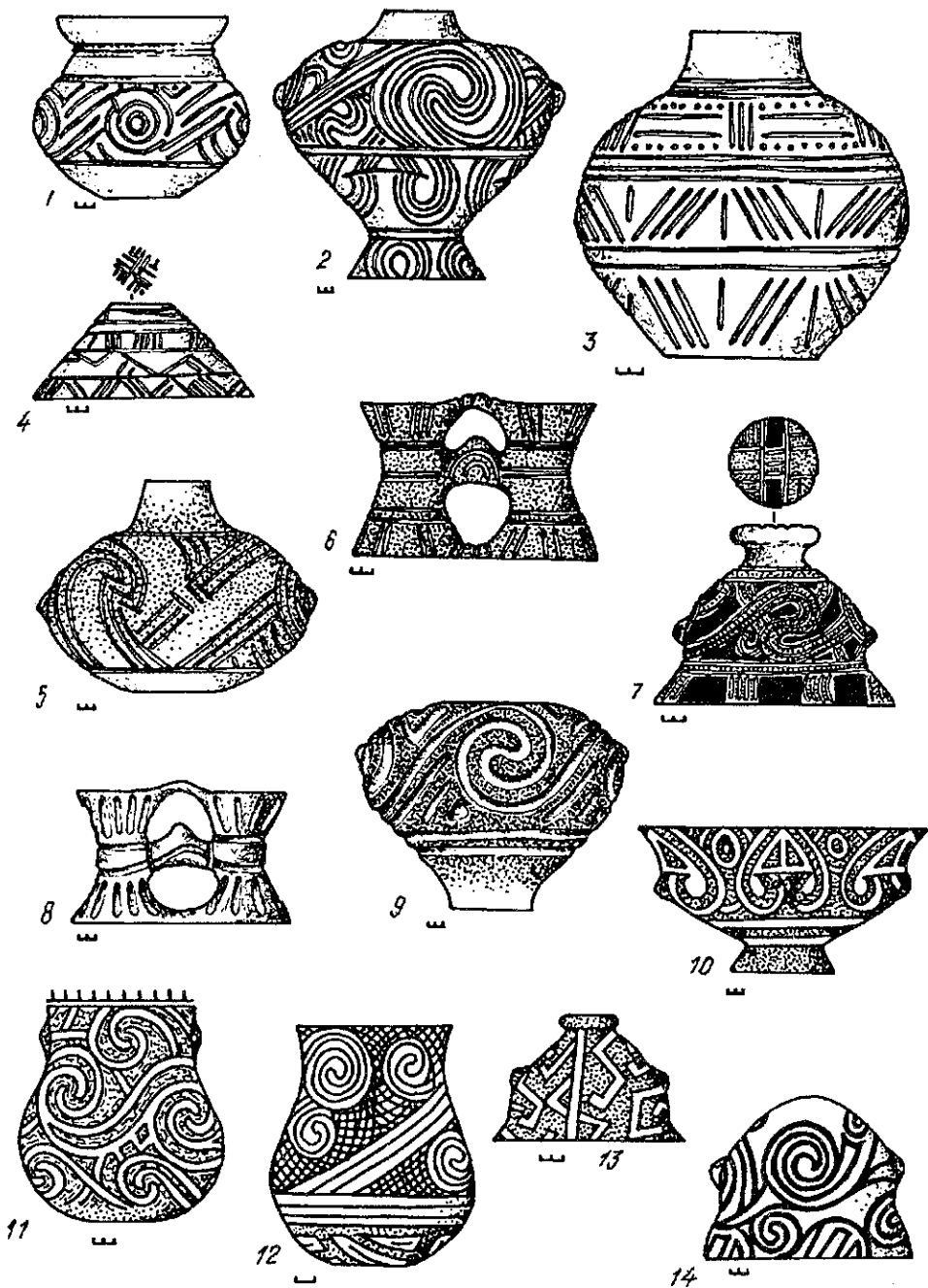

Рис. 2. Кераміка із заглибленим (1—7), канельованим (8, 9) та розписним (10—14) орнаментами з трипільського поселення поблизу с. Жури.

люрами (2,5% комплексу). Відомо лише два типи — грушоподібні посудини та «біноклі» (рис. 1, 18, 35). Гончарне тісто цього посуду мало відрізнялося від маси кераміки з заглибленим орнаментом. Слід відзначити тільки більш ретельну обробку зовнішньої поверхні. Канелюри широкі і тонкі, що компонується у стрічки. «Бінокль» був орнаментований комбінацією з горизонтальних та вертикальних коротких канелюр. Яскравіше оздоблювались грушоподібні посудини, де меандрова схема виконана одинарними канелюрами, пофарбованими у білий колір, а простір між ними розмальований червоно-брунатною фарбою (рис. 2, 8, 9).

Третя група столового посуду — розписна кераміка (50,7% усього комплексу, 73,3% столового посуду). Представлена найбільшою кількістю типів (форм)

посудин. Ця кераміка ліпилась переважно із суміші «рябих» та «білих» глин. Найчастіше глиняні маси відмулені або мають домішку дрібного піску. У глині майже третини посудин спостерігалась домішка шамоту з «рябої» глини або грубозернистого піску та часток вапняку. Тільки в окремих екземплярах як спіснювач використовувався пісок та товчена мушля. Посудини тонкостінні, високого та рівномірного випалу, здійсненого в оксидаційному режимі. Зовнішня поверхня добре заглажена та густо вкрита шаром ангобу з тонкоструктурної глини. На ангоб нанесено фарбування світло-червоним, рідше, блідо-жовтим, майже білим, кольорами. Додатково поверхня лискувалась. Розпис займав переважно усю площу посудини, komponувався у кривих фризів, і малюнок робився монохромним, біхромним та поліхромним. Візерунок, головним чином, позитивний, хоча є й негативний.

За формою мальована кераміка поділяється на дев'ять типів, які у свою чергу розчленовуються на підтипи та варіанти. До першого типу віднесено миски. Маємо два підтипи — напівсферичні з широким дном; низькі з м'яким S-подібним профілем. Розписувались по блідо-рожевій поверхні. На дні з внутрішньої сторони хрестоподібно закомпоновані овали, виконані широкими смугами білої фарби. Овали обведені тонкими червоними лініями. Простір між ними заповнювала «сітка» червоного кольору. По вінцях — біла смуга у волютній композиції, обведена червоними лініями, а фон займала червона «сітка». По білих смугах, повторюючи їх форму, проходили дві тонкі паралельні чорні лінії. Таке саме кольорове сполучення застосовувалось у розписі зовнішньої поверхні. Дно білими лініями поділене на сектори, а по вінцях проходив ряд широких білих фестонів. Друга миска зовні розмальовувалась широкими білими смугами в облямуванні чорних ліній. Орнамент складався з горизонтального ряду стилізованих букраній, між якими були вписані овали та фестони. Схожий декор займав і внутрішню поверхню (рис. 2, 10).

Досить поширений тип — кубки. Відрізняються приземкуваті, з вушками під вінцями або на плічках, та високі, з широким дном, відносно вузькими опуклими плічками і високою горловиною з плавно відігнутими вінцями (рис. 1, 7). Орнаментувались на червоному тлі широкими білими смугами з облямуванням чорними лініями у вигляді рядів із стилізованих букраній, доповнених кутами, овалами, волютами. Інша орнаментация складалась з фризу на плічках, куди було вписано горизонтальні S-подібні дуги із спіралями, намальовані на блідо-брунатному тлі широкими білими смугами в облямуванні чорних ліній. До них залучались ряди волютних смуг. По простору між смугами, повторюючи контури фігур, проходили тонкі червоні лінії (рис. 1, 11). Монохромний чорний розпис робився по білому фарбуванню — волютні смуги розділялись навскісною стрічкою з тонких паралельних ліній, а простір між ними заповнювала «сітка». Дно ж було розмальоване хрестоподібною композицією (рис. 2, 12).

Значною кількістю представлені на поселенні сфероконічні посудини, які поділяються на два підтипи. До першого входять посудини з кульоподібним тулубом, виділеною горловиною, яка буває або циліндричною з плавно відігнутими вінцями (перший варіант), або зі зрізано-конічною горловиною та значно відігнутими вінцями (другий варіант), або з конічноопуклою горловиною і відігнутими лійчастими вінцями (третій варіант). Другий підтип складають посудини з широкими низькими плічками, високою зрізано-конічною горловиною без вигину та високими прямими або лійчастими вінцями. На плічках посудини мають досить масивні ручки, а в основі горловини — іноді невеликі конічні наліпи (рис. 1, 8, 11). Здебільшого орнаментувались білими смугами, облямованими чорними лініями по червоному фарбуванню або блідо-рожевій поверхні. Декор багатофризовий. Основна схема складається з переплетених горизонтальних S-подібних дуг із спіралями на кінцях. Доповнювались рядами фестонів, овалів, волют. Є візерунок, в якому білі стрічки утворюють ряди концентричних напівовалів, а верхній фриз складається з кутових паралельних стрічок⁴ (рис. 3, 1, 2). Цікавий декор однієї посудини, де сполучаються різні види орнаментации, кольорові гами, елементи візерунка. Орнамент багатофризовий. Верхній пояс проходить по вінцях, де на блідо-жовтому тлі намальовані чорною фарбою трикутники та стрічки тонких паралельних ліній. На горловині фриз, розчленований вертикальними «шаховими» стрічками на зони, заповнені біхром-

Рис. 3. Кераміка з розписним орнаментом з трипільського поселення поблизу с. Жури (1—10).

ним малюнком у вигляді ромбів з «сіткою» та короткими червоними рисками. На плічках заглиблений орнамент поєднується з малюнком — широкі борозни зафарбовані у біле, а виступаючий рельєф заповнюють червоні смуги, обведені по краях чорними тонкими лініями (рис. 3, 3).

Наступний тип — шоломоподібні покритки. Фіксується кілька підтипів — з конічним верхом; високі з опуклим верхом або низькі з плоским верхом; високі

з верхньою ручкою-виступом (рис. 1, 2, 13, 16). Орнаментувались білими смугами з облямуванням чорними лініями на червоному тлі. Елементами декору виступають волоти, навскісні стрічки, стилізовані букранії. Іноді покришки прикрашались смугами у вигляді ламаних S-подібних дуг, що вільно розташовані на площі орнаментальної зони (рис. 2, 13). Рідше трапляється розпис рядами волют, що малювались чорною фарбою на блідо-жовтому тлі. Маємо також біхромний візерунок, де метопні композиції з рядів зигзагу, вертикальних стрічок, фестонів, спіралей виконувались чорною фарбою по червоній поверхні і доповнювались рисками, штрихуванням, «сіткою» з тонких червоних ліній (рис. 2, 14).

У керамічному комплексі столового посуду чисельно переважають грушеподібні посудини кількох підтипів. До першого підтипу належать невеликі посудини на високому зрізано-конічному піддоні, з вузькими плічками, вузькою горловиною та горизонтальним краєм вінець. Другий підтип — на біконічному піддоні, з високими округлими плічками та горизонтально зрізаними вінцями без виділеної шийки. Третій — має біконічний піддон (стілки іноді опуклі), широкі округлі плічка, відносно вузьку горловину та чітко виділену шийку. За формою плічок та вінець цей підтип поділяється на варіанти — з невисокими, трохи нахиленими до середини, вінцями; з високими циліндричними вінцями; з двоярусними плічками та високими вертикальними вінцями. Четвертий підтип становлять приземкуваті, кульоподібні посудини з широкими низкими плічками та невисокими вертикальними або нахиленими до середини вінцями. До п'ятого підтипу входять високі посудини з вузьким дном, опуклими плічками, високою циліндричною горловиною. Шостий підтип з вузьким дном, високими опуклими плічками, вузькою горловиною та низкими, нахиленими до середини (перший варіант) або високими вертикальними (другий варіант) вінцями. Посудини мають на плічках вушка, а на багатоярусних формах, часто, конічні наліпи під плічками (рис. 1, 19, 20, 22, 24, 26, 28, 30).

Здебільшого грушеподібні посудини розписувались білими смугами з чорним облямуванням на червоному тлі. Ці смуги у вигляді горизонтальних S-подібних дуг із спіралями на кінцях компонувались у широкі фризи, які виступали основними в одностильових композиціях або були складовими у барвистому декорі. Згадані фризи доповнювались рядами напівовалів, фестонів, букраній, зигзагу (рис. 3, 4, 8). Іноді ламані S-подібні дуги, що заходять одна за одну, компонувались у навскісні ряди, якими заповнювались метопні зони (рис. 3, 5). Часто траплявся біхромний (чорний — червоний) та монохромний (чорний) орнамент, виконаний на білому або блідо-рожевому тлі. Основними елементами виступають широкий пояс з горизонтально розміщених концентричних овалів, які іноді чергуються з концентричними ромбами, а проміжки між цими фігурами зайняті штрихуванням та «сіткою» тонких ліній (рис. 3, 7). Цікавим є орнамент із складною кольоровою гамою. Так, на блідо-рожевому тлі горизонтально проходить меандрова стрічка, що складається з чотирьох паралельних смуг — у центрі дві червоні лінії з чорним облямуванням, а по краях білі смуги теж з чорним облямуванням. До меандру приєднуються білі S-подібні дуги з чорним облямуванням та вертикальні овали з широких чорних смуг. Зверху вписувались напівдуги і волоти з чорних ліній. Простір між фігурами частково фарбувався у червоне або лишався блідо-рожевим. Спостерігається поєднання кількох стилістичних схем. На одній посудині піддон та плічка були розписані білими смугами з чорним контуром на червоному тлі, а під горловиною проходила смуга білого фарбування, по якій намальована чорним горизонтальна «шахова» стрічка, вінця ж знову прикрашались біло-чорними смугами на червоному тлі (рис. 3, 6). Інша посудина мала біле фарбування верхньої частини корпусу і червоне нижньої. Вінця розписані фестонами чорної фарби, на плічках — фриз, поділений стрічками з тонких паралельних ліній на ромби та трикутники, в середину яких вписано концентричні кола та напівовали. Центри кіл і напівовалів та простір між фігурами заповнені «сіткою». Нижня половина посудини декорувалась біло-чорними смугами у вигляді S-подібних дуг⁶. На іншій посудині вінця прикрашені по білому фарбуванню чорними дугами та зонами червоного кольору. На плічках також на білому тлі намальована тангентна схема, виконана стрічками з чорних паралельних ліній. До тангентів приєднуються фестони, волоти і дуги. Увесь простір між фігурами зафарбований у чорне так, що візерунок на білому

тлі утворює «негативний» орнамент. Нижче плічок, вже по червоному фарбуванню проходить ряд подвійних волот із біло-чорних смуг, а на піддоні смуги закомпоновані у напівовали⁷. Є грушоподібні посудини, розписані по білому фарбуванню широкими червоними смугами з облямуванням чорними лініями.

Наступний тип — біноклеподібні посудини, представлені тільки фрагментами, які не дають можливості встановити форму та орнаментацию.

Окремий тип складають моноклеподібні посудини з конічними чашею і основою та циліндричною, трохи опуклою, центральною частиною. Орнамент малювався на блідо-брунатовому тлі горизонтальними та навскісними білими стрічками, що були обведені червоними лініями. По білих смугах проходять тонкі червоні лінії.

Ще один тип — вази, що мають конічну верхню чашу та високий циліндроконічний пустотілий піддон (іноді з отворами). Чаші розписувались або біло-чорними смугами на червоному тлі, або широкими чорними лініями по білому фарбуванню. Візерунок складався з концентричних овалів, волот, горизонтальних та навскісних смуг⁸ (рис. 3, 9).

Тільки поодинокими екземплярами представлені інші типи, а саме: черпак з довгою ручкою та округлотілий горщик з високими плічками, широкою горловиною та невисокими, плавно відігнутими вінцями (рис. 1, 38, 40). По фрагментах вдалось реконструювати деякі орнаментальні схеми. Одна схема складається з ряду, заповненого комбінацією горизонтальних і навскісних тонких та широких чорних ліній на блідо-рожевому тлі. Між лініями знаходяться трикутники з «сіткою». Другий орнамент має два декоративні біхромні фризи на блідо-жовтому тлі, де верхній — це зигзаг з чергуванням чорних та червоних ліній, а нижній — з вертикальними стрічками із паралельних червоних ліній розділений на метопи. Поля останніх займали вертикальні ряди переплетених хвилеподібних чорних дуг, по центру яких проходять тонкі червоні лінії. Ще один візерунок побудований також за метопною схемою і наносився білими смугами з чорним кантом на тлі червоної фарби. Еліпсоподібні дуги розділяють фриз на метопи, що заповнені навскісними ламаними смугами — «лабіринтами».

Серед форм розписного посуду, як зазначалося, переважають грушоподібні посудини різних підтипів та варіантів, меншою кількістю представлені сфероконічні посудини, кубки та покривки, і тільки одиницями репрезентовані інші типи посудин. В орнаментации більше половини складає розпис білими смугами з чорним облямуванням на рожевому (блідо-брунатовому) тлі (близько 60%). Друге місце займає малюнок тонкими чорними лініями по майже білому (рідше жовто-гарячому) фарбуванню (приблизно 30%). Інші стилістичні групи представлені лише кількома відсотками. Серед декоративних схем найчастіше вживались меандрові, волотні та S-подібні дуги у сполученні з спіралями. Значно менше спостерігаємо композиції з рядів фестонів, овалів, букраній, а також візерунків, де основним елементом виступають прості геометричні фігури — ромб, трикутник, стрічка, зигзаг, «сітка». Поодинокими є метопні й тангентні схеми та малюнок у вигляді ламаних смуг — «лабіринтів».

Аналіз керамічного матеріалу вказує, що поселення Жури можна віднести до кола пам'яток етапу Трипілля VI, до його фінального ступеня, а за періодизацією румунських археологів — до фази Кукутень А_{3а}⁹ або Кукутень А₄¹⁰. Визначаючи фазу А₄ Вл. Думітреску порушив питання про локальні відмінності кукутенських поселень означеного періоду, виділивши три локально-територіальні групи. Перша розташована на захід від р. Серет, друга — у Центральній Молдові, на схід від Серету, третя займає північно-східну частину румунської Молдови. Саме до останньої групи входять поселення фази А₄ типу Дрегушень¹¹. Специфічними рисами керамічних комплексів цих пам'яток є наявність біноклеподібних посудин, тривале збереження традицій жолобчасто-заглибленої орнаментации, декор канелюрами у поєднанні з біхромним розписом, домінування у малюнку чорної фарби. Крім того, у розписному посуді Дрегушень трапляються стилістичні групи й орнаментальні композиції, що набудуть поширення на етапі Кукутень АВ¹². Деяка схожість кераміки Дрегушень та Журів дозволила В. Сорокіну виділити локальний тип пам'яток, залучивши до нього, крім названих вище, також поселення Нові Дуруїтори I, Старі Дуруїтори¹³, Друци¹⁴, Василівка¹⁵, Старі Куконешти, Путінешти II, III¹⁶. І. Палагута пропонує відокремити

у локальний варіант пам'ятки кінця етапу Трипілля VI Північно-Східної Румунії, Північної Молдови та найближчих районів Середнього Подністров'я (Дрегушень, Друци I, Старі та Нові Дуруїтори)¹⁷. Особливими рисами цих пам'яток є значна кількість кераміки, прикрашеної заглибленим орнаментом, особливо канелюрами, що доповнювались біло-червоним фарбуванням; переважання у розписі полі-хромного малюнка, а також наявність біхромного червоно-білого малюнка «нвої манери» (за Вл. Думітреску). Генетичною підосовною «північно-молдавського» (за І. Палагутою¹⁸) варіанту виступають поселення Старі Куконешти I в Молдові¹⁹ та Трушешть-Цугуєта в Румунії²⁰, які утворюють ранній хронологічний горизонт (фаза Кукутень А3) і передують появі пам'яток типу Друци I — Дрегушень. Кераміка цих поселень вирізняється широким застосуванням в орнаментативній заглибленого декору, який нерідко ще зберігає ранньотрипільські традиції; наявністю на посуді лискованих канелюр, часто у сполученні з ямками-наколами і прокресленим візерунком, а також помітною тенденцією до переростання заглибленого орнаменту у канельований, доповнений біхромним малюнком. Розписна ж кераміка продовжує розвиток посуду попередніх еталонних поселень Хебешешть і Кукутень-Четецує-А Центральної Молдови²¹. Хронологічною позицією пам'яток типу Старі Куконешти I-Трушешть-Цугуєта, за періодизацією К. Черниш, є третій ступінь, а поселення Нові Дуруїтори, Друци I, Дрегушень визначають заключний, четвертий ступінь середнього періоду Трипілля²².

Характер керамічного комплексу поселення Жури не дає змоги зарахувати цю пам'ятку ні до типу Дрегушень, ні до північномолдавського варіанта. Так, привертає увагу високий відсоток серед посуду кухонної кераміки, до того ж понад $\frac{3}{4}$ становлять посудини з шамотом, оздоблені пальцевими розводами і рельєфним декором. У столовому посуді значною кількістю представлені посудини, прикрашені заглибленим орнаментом, який іноді нагадує ранньотрипільський декор. Трапляється заглиблений орнамент, в якому основну схему доповнюють ямки-наколи та короткі риски або ряди канелюр. Майже третина посудин в оздобленні поєднує заглиблений візерунок з фарбуванням, монохромним чи біхромним розписом. Порівняно мало кераміки, прикрашеної канелюрами, зокрема широкожолобчастими з біло-червоним розписом. В орнаментативній мальованого посуду домінує поліхромний розпис, переважно з найдавнішими стилями і схемами, хоча вже спостерігаються більш пізні стилістичні групи, які набувають поширення на фазі Кукутень АВ.

Порівнюючи матеріали Жури з керамічними комплексами пам'яток північномолдавського варіанту, можемо відзначити між ними певну схожість, проте тільки за показником кількості посуду із заглибленою орнаментативною, окремими схемами візерунка, елементами композиції, техніки виконання декору. Канельована ж кераміка, особливо з біло-червоним розписом, яка є показовою для північномолдавського посуду, у Журах складає мінімальний відсоток. У розписному посуді спостерігається деяка подібність стилів поліхромного малюнка, але біхромні візерунки помітно відрізняються — у Журах широко репрезентований біло-чорний декор, тоді як біло-червоний майже не представлений. Значні розбіжності фіксуються також і в схемах та композиційній побудові мальованого орнаменту. Так, у Журах відсутній характерний орнаментальний мотив горизонтальних стрічок з Х-подібних фігур. Більш близькі аналогії розписному посуду з Журів відмічені²³ не на північно-східних пам'ятках, а на поселенні Берешть-Дялул Булгарулуй на півдні румунської Молдови, яке відносять до фази Кукутень А3²⁴. Кераміка цієї пам'ятки, що трактується як окремий тип, має специфічні риси — більшість поліхромних візерунків (білі стрічки в облямуванні чорних ліній) малювалась на червоно-брунатному тлі, а домінуючою в кольоровій палітрі виступає червона фарба, чим ця кераміка вирізняється серед матеріалів одночасних поселень інших територій, де в декорі (з урахуванням фону) переважає білий колір²⁵. До деякої міри, у композиціях (метопна, тангентна) та у малюнку окремих елементів орнаменту (волюти, меандр, букранії), але не в стилях розпису, кераміка з поселення Жури нагадує декор посуду з поселень Думешть і Скинтея центральної частини Молдови фази Кукутень А3²⁶. Можемо припустити, що на керамічному комплексі Жури відбилися впливи гончарних та художніх традицій, передусім пам'яток півдня румунської Молдови й північномол-

давського локального варіанту та значно меншою мірою Центральної Молдови. Синкретичний характер посуду з поселення Жури, можливо, зумовлювався участю у формуванні цієї пам'ятки частини кукутенського населення різних територій Молдови, а основним компонентом виступили общини з півдня згаданого регіону.

У Журах дослідники слушно вбачають генетичну підоснову солонченської локально-хронологічної групи (Трипілля VI/VIІ) у Середньому Подніпров'ї²⁷, з чим свого часу погоджувалась і Т. Г. Мовша²⁸. На нашу думку, процес формування солонченської групи йшов не «прямолінійно» від поселення Жури до Солончени II₂, а спостерігається значно складніша ситуація. Між цими поселеннями існує, поки ще не заповнений хронологічний розрив. На це вказує вищий, порівняно з Солонченими II₂, відсоток заглибленої орнаментації. На посуді поселення Жури він становить 13%, а у розписній кераміці переважають (близько 60%) найбільш ранні стилі малюнка, тоді як у Солончених II₂ (приблизно 30%) стільки, скільки і пізні стилі²⁹. У кераміці Солончени II₂ фіксуються також запозичення деяких характерних орнаментальних схем розпису та наявність відносно великої кількості канельованого посуду з пам'яток північномолдавського варіанту. У цьому плані цікавими є матеріали поселення Василівка. Його керамічний комплекс відзначається синтезом рудиментарних елементів, витоки яких через дещо трансформований декор посуду пам'яток типу Озаринці знаходимо у місцевому ранньому Трипіллі, та значних стилістичних новацій, характерних для кераміки кукутенських пам'яток³⁰. Це явище притаманне кераміці поселень, зосереджених переважно на Могилів-Подільщині. На відміну від інших регіонів, тут тривалий час зберігаються ранньотрипільські традиції, що дало змогу виділити особливу групу пам'яток³¹. Нечисленні знахідки у Василівці поліхромного посуду співвідносяться з матеріалами територіально близьких, але віднесених до іншої локальної групи³² поселень Кадіївці-Бавки, Кудринці. Є також схожі орнаментальні мотиви у журівському та василівському посуді. Проте найбільше спільних рис знаходимо в кераміці Василівки та поселень північномолдавського варіанту — це частина посудин із заглибленим візерунком, особливо з доповненням фарбування, канельована кераміка у поєднанні з біхромним і монохромним малюнком, переважна більшість розписного посуду, зокрема прикрашеного стилями αα, α, β, що починає домінувати на поселеннях Нові і Старі Дуруїтори, Бринзени IV (нижній шар).

Таким чином, пам'ятки північномолдавського варіанту, з одного боку, вплинули на формування локальної групи фіналу етапу VI на Могилів-Подільщині, а з другого — відіграли певну роль через поселення Василівка у становленні солонченської локальної групи³³, де головним компонентом виступають поселення типу Жури. Такої ж думки у своїх висновках дотримується І. В. Палагута³⁴.

Нинішній стан вивчення проблеми локалізації пам'яток етапу Трипілля VI дає можливість стверджувати, що Жури є самостійним типом пам'ятки з усіма належними ознаками. Подальші дослідження, ймовірно, дадуть змогу відокремити «журівську» локальну групу. Об'єднувати ж, як це пропонується І. В. Палагуютою, хронологічно і територіально різні типи Жури і Берешть у єдиний «південний» варіант неможливо через розбіжності в їх керамічних комплексах.

Примітки

¹ Бибилов С. Н. Археологические раскопки у селений Попенки и Журы на Днестре в 1952 году // КСИИМК. — 1954. — С. 104—110.

² Мовша Т. Г. О связях племен трипольской культуры со степными племенами медного века // СА. — 1961. — № 1. — С. 186—199.

³ Маркевич В. И. Далекое—близкое. — Кишинев, 1985. — С. 67. — Рис. 52.

⁴ Бибилов С. Н. Указ. соч. — С. 107. — Рис. 56, 2.

⁵ Там же. — Рис. 56, 3.

⁶ Там же. — Рис. 56, 1.

- ⁷ Маркевич В. И. Указ. соч.— С. 66.— Рис. 51.
- ⁸ Бибииков С. Н. Указ. соч.— С. 107.— Рис. 56, 4.
- ⁹ Nitu A. Fomarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie.— Iași, 1984.— P. 96.
- ¹⁰ Dumitrescu VI. Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie // SCIV.— 1963.— Т. 15.— № 1.— P. 51—74.
- ¹¹ Dumitrescu VI. Aspecte regionale în aria de răspândire a culturii Cucuteni, în cursul primei sale faze de dezvoltare // SCIV.— 1974.— Т. 25/4.— P. 545—554.
- ¹² Dumitrescu VI. Einige Fragen zur Cucuteni-Kultur im Lichte des Ausgrabungen bei Drăgușeni (NO der Moldau, SR Rumänien) // ZFA. 7/2.— 1973.— S. 177—196; Crîsmaru A. Drăgușeni. Contribuții la monografie arheologică.— Botoșani, 1977.— 191 p.; Marinescu-Bălcu S. Elemente târzii în ceramica cucuteniană de la Drăgușeni și relațiile acestora cu descoperirile de la Traian-Dealul Fântânilor // MA.— Т. 19.— 1994.— P. 115—126.
- ¹³ Маркевич В. И., Черныш Е. К. Исследования в Пруто-Днестровском междуречье // АО 1973 г.— М., 1973.— С. 466, 467; Черныш Е. К., Попова Т. А. Итоги Молдавской экспедиции // АО 1974 г.— М., 1975.— С. 450, 451.
- ¹⁴ Рындина Н. В. Раскопки поселения развитого Триполья Друц I // АО 1982 г.— М., 1984.— С. 415, 416; Рындина Н. В. Работы трипольской экспедиции // АО 1983 г.— М., 1985.— С. 459, 460.
- ¹⁵ Збенович В. Г., Шумова В. А. Трипольская культура Среднего Поднестровья в свете новых исследований // Первобытная археология. Материалы и исследования.— К., 1989.— С. 99—101, 105; Шумова В. О. Трипільське поселення Васиївка на Середньому Дністрі // Археологія.— 1994.— № 1.— С. 79—87.
- ¹⁶ Сорокин В. Я. Культурно-исторические проблемы племен Среднего Триполья Днестро-вско-Прутского междуречья // Изв. АН МССР. Сер. обществ. наук.— Кишинев, 1989.— № 3.— С. 51; Сорокин В. Я. К проблеме хронологии Среднего Триполья Молдавии // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тез. 1 полев. семинара.— Тяльянки, 1990.— С. 6; Sorokin V. Lucintele așezarilor aspectului regional Drăgușeni-Jura // Cucuteni. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis.— 1996.— Т. 2.— P. 201—227.
- ¹⁷ Палагута И. В. Керамический комплекс трипольского поселения Друцы I в Северной Молдавии // ВМУ. Сер. 8: История.— М., 1995.— № 5.— С. 61—63.
- ¹⁸ Палагута И. В. К проблеме формирования северомолдавских памятников Триполья VI (исследование керамического комплекса поселения Старые Куконешты I) // Древности Евразии.— М., 1997.— С. 50.
- ¹⁹ Маркевич В. И. Исследования Молдавской неолитической экспедиции // АИМ в 1072 г.— Кишинев, 1974.— С. 26—51; Маркевич В. И., Черныш Е. К. Указ. соч.— С. 456; Маркевич В. И. Исследования Молдавской неолитической экспедиции // АО 1977.— М., 1978.— С. 466, 467; Marchevici V. Așezarea cucuteniană Stâncă lui Harascu // Tyragetia.— Chisinau, 1997.— Т. 4—5.— P. 81—94.
- ²⁰ Petrescu-Dimbovita M. Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trusești (Moldau) // PZ.— 1963.— Т. 41.— S. 172—186.
- ²¹ Палагута И. В. К проблеме...— С. 50, 58—60.
- ²² Черныш Е. К. Памятники среднего периода культуры Триполье-Кукутени и основание выделения локальных вариантов // Энеолит СССР.— М., 1982.— С. 199—204.
- ²³ Палагута И. В. Керамический комплекс трипольского...— С. 63.
- ²⁴ Dragomir I. T. Săpăturile arheologice din așezarea cucuteniană de la Berești «Dealul Bulgarului» (jud. Galați) // MCA.— 1983.— Т. 15.— P. 70—81; Dragomir I. T. Eneoliticul cucutenian din sudul Moldavei // Cucuteni. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis.— Piatra Neamț, 1996.— Т. 2.— P. 237—241.
- ²⁵ Dragomir I. T. Eneoliticul cucutenian din sudul Moldavei.— P. 239, 240.
- ²⁶ Maxim-Alaiba R. Locunța nr. 1 din fața Cucuteni A₃ de la Dumesti (Vaslui) // Acta Moldaviae Meridionalis.— Vaslui, 1983—1984.— Т. 5—6.— P. 107—112; Mantu C.-M. Reprezentări antro-«Археология», № 3, 1999 p.

porofre pe ceramica așezării Cucuteni A₃ de la Scânteia (jud. Iasi) // SCIV.— 1992.— Т. 43.— № 2.— Р. 307—316.

²⁷ *Мовша Т. Г.* Многослойное трипольское поселение Солончены II // КСИА АН СССР.— 1965.— Вып. 105.— С. 91—100; *Мовша Т. Г.* Средний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. 1.— С. 213; *Виноградова Н. М.* Памятники переходного этапа Триполья VI — VII в Поднестровье // СА.— 1972.— № 1.— С. 36—55; *Сорокин В. Я.* К проблеме...— С. 97, 98.

²⁸ *Мовша Т. Г.* Середній етап трипільської культури // Археологія Української РСР.— К., 1971.— С. 170.

²⁹ *Виноградова Н. М.* Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры.— Кишинев, 1983.— С. 39.— Табл. 1.

³⁰ *Збенович В. Г., Шумова В. А.* Трипольская культура...— С. 105.

³¹ *Мовша Т. Г.* Многослойное трипольское ...— С. 170; *Мовша Т. Г.* Две параллельные линии в развитии трипольской этнокультурной области (этап VI — CI) // Новейшие открытия советских археологов: Тез. док. конф.— К., 1975.— Ч. 1.— С. 69—71; *Колесніков О. Г.* Нові поселення середнього Трипільля в Подністров'ї // Археологія.— 1985.— № 49.— С. 49—52

³² *Мовша Т. Г.* Середній етап...— С. 169.

³³ *Шумова В. О.* Вказ. праця.— С. 86.

³⁴ *Палагута И. В.* О выделении локально-хронологических групп памятников Триполья VI на территории Республики Молдовы (по керамическим материалам) // Развитие культуры в каменном веке: Тез. докл. конф.— СПб., 1997.— С. 137.

С. Н. Рыжов, В. А. Шумова

ПОСЕЛЕНИЕ ЖУРЫ И ЕГО МЕСТО СРЕДИ ПАМЯТНИКОВ РАЗВИТОГО ЭТАПА ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ

В статье анализируется керамический комплекс поселения трипольской культуры у с. Журы, исследованного С. Н. Бибиковым в 1952—1954 гг.

Проведена классификация керамики, выделены ведущие типы форм посуды и орнаментальные схемы, что позволило отнести поселение к кругу памятников финальной ступени Триполья этапа VI.

Поселение Журы не может быть отнесено ни к памятникам типа Дрегушень, ни к северо-молдавскому варианту, хотя с последним прослеживается определенное сходство. Более близкие аналогии расписной посуде Журы отмечаются на поселении Берешть-Дялуп-Болгарулуй на юге румынской Молдовы, которое рассматривается как отдельный тип памятника со специфическими чертами. В керамике Журы также отразилось влияние гончарных и художественных традиций кукутенских памятников центральной части Молдовы (Думешть). Синкретичность памятника Журы, возможно, обусловлена участием в его формировании части кукутенского населения разных территорий Молдовы, а основным компонентом выступали племена юга этого региона.

Вероятно, дальнейшие исследования позволят выделить «журовскую» локальную группу как самостоятельную, а не рассматривать хронологически и территориально разные типы памятников Журы и Берешть в рамках единого варианта.

S. N. Ryzhov, V. A. Shumova

SETTLEMENT ZHURY AND ITS PLACE AMONG THE RELICS OF THE DEVELOPED STAGE OF TRIPOLIANS CULTURE OF THE MID DNIESTER TERRITORY

The pottery assemblage from the settlement of Tripolian culture near village Zhury studied by S. N. Bibikov in 1952—1954 is analyzed in this paper. The pottery has been classified with identification of the leading types of pottery shapes and ornamental patterns, which permitted attributing the settlement to the realm of monuments of the final phase of Tripolie, stage VI.

Settlement Zhura can be referred neither to the Dregushen type relics, nor to the northern Moldavian variant, though the later somewhat resembles it. More similar analogies with the painted pottery of Zhury were found in settlement Beresht-Dyalul-Bolgarului on the south of Romanian Moldova. It is treated as a separate type of relics possessing specific attributes. Pottery of Zhury was influenced by earthenware and artistic traditions of Cucutenian relics from the central part of Moldova (Dumesht). Syncreticity of the Zhury monument is, probably, a result of participation of a certain part of Cucutenian population from different territories of Moldova in its formation and tribes which inhabited the southern part of that region were the basic components.

Further investigations will probably permit identifying the Zhuru local group as an independent one instead of considering the Zhury and Beresht type monuments different in chronology and in territory within the frames of a single variant.

Одержано 25.05.98

К ХРОНОЛОГИИ ПРЕДКАВКАЗСКОЙ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ*

Н. И. Шишлина, А. Л. Александровский

В статье рассматриваются проблемы относительной и абсолютной хронологии предкавказской катакомбной культуры. В научный оборот вводится пакет из 39-ти радиоуглеродных датировок, что создает новый источник для датирования катакомбных памятников Калмыкии, имеет важное значение для уточнения возраста культур катакомбной области в целом.

Последние десятилетия можно охарактеризовать как информационную революцию: огромное количество археологического материала практически затопило все прежние границы как временные, так и территориальные. На первое место выдвинулась проблема разработки вопросов хронологии культур целых регионов, в ходе исследования которых был предложен ряд схем культурно-исторического и хронологического порядка¹. Были выделены предкатакомбный, раннекатакомбный, предсрубный горизонты. При всей важности создания единых хронологических систем для огромных регионов таких как Кавказ, Евразийская степь, Западная Европа и т. д., проблема определения локальных временных границ тех или иных культур остается, на наш взгляд, основной.

Современные хронологические схемы продолжают основываться на выявлении последовательности культур. Эта традиционная относительная хронология памятников позволяла ученым на основе типологического, стратиграфического и метода поиска аналогий соотнести их между собой и расположить в хронологическом порядке. Зачастую имеющиеся единичные ¹⁴C даты для отдельных комплексов использовались для подтверждения подобной синхронизации.

Так, к примеру, произошло с предкавказской катакомбной культурой, которая традиционно рассматривалась среди позднекатакомбных культур². Однако введение в оборот серии радиоуглеродных дат привело к тому, что ее границы были значительно расширены: нижняя планка была опущена с XVIII—XVII вв.

© Н. И. ШИШЛИНА, А. Л. АЛЕКСАНДРОВСКИЙ, 1999

* Работа выполнена при поддержке фонда РФФИ, грант 97-06-80141